КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Томенко Микола Володимирович
доктор політичних наук

Одним з важливих елементів політико-правової легітимації держави є конституційний лад. Це складна і багатозначна категорія, що поєднує в єдине ціле світогляд суспільства, його національну ідею, ідеал і міфи з нормативно закріпленою інституційною моделлю держави. Крім цього, конституційний лад цікавий і з погляду того, що є певним поєднанням юридичної теорії і політичної практики.

Цікаво, що в перекладі з латини constitutio означає устрій, порядок, лад. Тобто, якщо дотримуватися дослівного перекладу терміна конституція, то це такий лад, така система усталених відносин, за якими живе народ певної держави. Загалом, конституція закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації і діяльності державних органів, виборчу систему, основні права, свободи і обов'язки громадян. Тому не викликає сумнівів актуальність розгляду конституційного ладу як елемента політико-правової легітимації держави, як співвідношення теорії і практики у конкретних просторових межах.

Як відзначають окремі сучасні фахівці, сьогоднішня держава немислима без конституції, а конституція, у свою чергу, є невід'ємним атрибутом правової держави [1]. У наявній юридичній та політологічній літературі немає єдиного розуміння поняття конституційного ладу, але, наприклад, усі вчені-юристи стоять на позиціях, що наявність у державі Конституції ще не дає підстав існуючий суспільно-політичний лад вважати конституційним. Це зумовлено тим, що суспільний лад неможливо вважати державно-правовою категорією, на відміну від конституційного ладу. До того ж він може бути й неконституційним, оскільки вплив держави на людину і суспільство в цілому може здійснюватися й поза межами права. Звідси зрозуміло, що термін конституційний лад не є тотожним терміну суспільний лад.

Під час відповідного аналізу важливо виходити з того, що конституційне правління, правовий характер державної влади, правова держава, верховенство

© Томенко М.В.

права тісно взаємопов'язані між собою і водночас є найбільш важливими ознаками та передумовами конституційного ладу. Отже, конституційний лад – це цілісна система соціально-правових відносин і інститутів, які підпорядковані безумовним моральним і конституційним вимогам. Він має ґрунтуватися на сукупності найважливіших регуляторів, які допомагають закріпленню в суспільній практиці та правосвідомості фізичних та юридичних осіб стабільних правових, гуманних, справедливих зв'язків між людиною, суспільством і державою.

Основною функцією конституційного ладу є реалізація прагнення до соціального порядку на базі співіснування індивідуального та групового інтересів із загальними, забезпечення пріоритету прав особи та громадянина. Виконання цієї функції напряму пов'язано з наданням певних ефективних гарантій з боку держави, без наявності яких існуючий лад також неможливо вважати конституційним.

Безперечно, найбільш важливим предметом свого регулювання Конституція має насамперед засади конституційного ладу, які й зумовлюють його конституційну природу. Цими засадами є соціально-моральні настанови й політико-правові правила розумної, ефективної та справедливої організації суспільства, які обов'язково мають перебувати під захистом держави. Саме вони зумовлюють найважливіші ознаки конституційного ладу, форми правління, державної влади, державного устрою, політичного режиму, правового статусу людини та громадянина, принципи народовладдя та форми його здійснення, засади створення надійної системи державної безпеки, захист суверенітету і територіальної цілісності України, правопорядку та зовнішньої політики нашої держави.

Деякі науковці та дослідники ототожнюють конституційний лад з державним ладом, визначаючи, що конституційний лад – це певна форма або відповідний засіб організації держави, закріплений у її Конституції, яка забезпечує підпорядкованість держави праву і характеризує її як конституційну державу. Тим часом конституційний лад не можна ототожнювати з державним ладом, оскільки, на відміну від останнього, він завжди передбачає наявність у державі Конституції, відповідно до якої організовано державне життя. До того ж необхідними ознаками конституційного ладу є: непорушність і невідчужуваність загальновизнаних природних прав і свобод людини, народний суверенітет, розподіл влади та ін. У свою чергу, державний лад може й не містити цих ознак.

У сучасній науці конституційного права, а також у теорії держави та права поняття конституційний лад останнім часом використовується дедалі частіше для позначення досить чіткої системи суспільних відносин, що закріплює функціональну і організаційну єдність суспільства або як сукупність принципів, без яких лад держави не може бути конституційним.

У понятійному апараті вітчизняного конституціоналізму категорія конституційний лад почала застосовуватися відносно недавно. Подібна ситуація типова для всіх пострадянських держав. І це зрозуміло, адже радянська державно-правова наука оперувала поняттями суспільний устрій, суспільний лад. Крім того, ознайомлення з працями вітчизняних і закордонних учених дозволяє автору зробити висновок, що в поняття конституційного ладу вкладається різне значення, що певною мірою ускладнює його аналіз. Зокрема, конституційний лад визначається як:

фактична Конституція або цілісна система основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються й захищаються Конституцією та іншими конституційно-правовими (державно-правовими) нормами; певний спосіб (форма) організації держави, що закріплено в її Конституції; такий стан відносин (або порядок), що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці й правосвідомості справедливих, гуманних і правових взаємозв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою або як установлені конституційним правом взаємовідносини між людиною, народом, суспільством і державою, що покликані забезпечити визнання та захист прав і свобод людини і громадянина, народовладдя, громадянського суспільства та демократичної держави.

У контексті нашого дослідження можна також зробити певне узагальнення, що конституційний лад – це система таких політико-правових, економічних, соціальних відносин, які встановлюються й охороняються Конституцією та іншими наявними конституційно-правовими актами держави. Важливими рисами конституційного ладу є його реальність, дійсність, наявність де-юре і де-факто. Тобто важливо, що конституційний лад має бути не формальним або ж символічним, а справжнім, відображати реально існуючі суспільні відносини на момент прийняття відповідної Конституції і на перспективу.

За своїм змістом конституційний лад охоплює передбачені й гарантовані Конституцією державний і суспільний лад, конституційний статус людини та громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної

влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші найважливіші інститути конституційно-правових відносин.

За формою конституційний лад є системою основних організаційних і правових форм суспільних відносин, передбачених Конституцією, тобто основних видів організації та діяльності держави, суспільства та інших суб'єктів конституційно-правових відносин. У цьому сенсі конституційний лад – це насамперед передбачені Конституцією форми держави за характером державного устрою й державного правління та форми безпосереднього народовладдя (вибори, референдум тощо).

У цілому ж маємо погодитися з тим, що сучасний конституційний лад України характеризується, насамперед, принципово новою політичною системою [2], яка ґрунтується на праві народу мати та здійснювати владу. Українська Конституція чітко визначила та закріпила, що народ є носієм суверенітету України та єдиним джерелом влади в Україні (ст. 5), що має відповідним чином структурувати державне та суспільно-політичне буття.

З погляду функціонування конституційного ладу вслід за Головою Конституційного Суду Італії Густаво Загребельським можна визнати, що в конституційному праві існує дихотомія – всі його норми діляться на норми – принципи і конкретні конституційні норми. До першої групи належать норми сучасних конституцій, що закріплюють охорону людської гідності, визнання вищою цінністю людини, його прав і свобод, принципи правової, соціальної держави тощо. До другої групи належать юридичні норми, які регулюють склад і функціонування конституційних органів. Як зазначив Г. Загребельський, тільки перша група норм виконує власне конституційну функцію, а саме – формує умови життя суспільства та державний устрій, тоді як друга група норм – це, по суті, звичайні державно-правові закони в конституційній формі [3]. Тобто саме перша група конституційних норм і є визначальною стосовно конституційного ладу держави. Але в реальності в Конституції зустрічаються і такі норми, які на перший погляд належать до норм другої групи, але насправді їх нормативний зміст дозволяє, в системній єдності з іншими конституційними положеннями, виявляти наявні конституційні принципи.

Засади конституційного ладу є базовими не лише для конституційної, але й для інших сфер законодавства. Вони активно впливають на всю державно-правову систему країни. Останнє є сукупністю взаємопов'язаних, взаємодіючих і погоджених правових засобів, що регулюють суспільні відносини. Ці принципи впливають на всі складові правової системи, тобто явища духовного,

світоглядного характеру (правові поняття, правові принципи, правову політику, культуру, юридичну науку), право та законодавство, що його в собі відбиває.

Конституційний характер організації державної влади наявний не у кожній державі, тому термін конституційна, як справедливо зазначив В.О. Четвернін, не слід застосовувати до будь-якої держави, в якій прийнята писана конституція [4, с. 10]. Наявність самої конституції значною мірою, хоча й не у всьому, зумовлює реальне існування конституціоналізму. Звичайно, правління, обмежене конституцією, уже має правові межі, певне оформлення. Але прийняття юридичної конституції свідчить про функціонування правової держави, коли право не тотожне системі правових норм і розуміють його не як позитивне право (закон), а як складний, багатофункціональний і комплексний феномен акумуляції ідеалів справедливості. Ось чому важливо, щоби конституція – основний правовий акт держави – підтримувалася всім ладом державного і суспільного життя, забезпечуючи безперебійне функціонування соціальних інститутів влади [5, с. 9–10].

Наголосимо, що пріоритетним елементом основної частини Конституції є її загальні засади. Саме вони і містять основні засади конституційного ладу. Конституційний лад являє собою систему суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією та законами, прийнятими на її основі й відповідно до неї [6, с. 135]. А складовими основ конституційного ладу є насамперед його загальні принципи, система та основні гарантії.

Згадані загальні принципи якраз і складають головне підґрунтя конституційного ладу. До них належать, зокрема, принципи:

- суверенності,
- демократизму,
- гуманізму,
- наукової обґрунтованості,
- історизму,
- програмності та
- гарантованості конституційного ладу.

Достатньо традиційно розділ І Конституції України має назву "Загальні засади". На нашу думку, термін не зовсім удалий для відображення змісту цього розділу, оскільки з назви незрозумілий об'єкт (тобто загальні засади чого?). Тим часом, на пострадянському просторі лише Конституції України та Казахстану застосовують цей термін. Інші держави колишнього СРСР назву згаданого розділу визначають відповідно до його змісту. Зокрема, у Конституціях Вірменії, Білорусі, Російської Федерації він має назву "Засади конституційного

ладу". "Засади держави" – таку назву має цей розділ у Конституції Азербайджану. Багато держав, виходячи зі змісту згаданого розділу, застосовують інші назви: "Загальні принципи", "Загальні постанови" (Конституції Киргизстану, Молдови, Узбекистану, Литви, Латвії тощо).

Як ми зазначили, розділ I "Загальні засади" є провідним у структурі Конституції, має особливе значення як для самої Конституції, так і для всієї системи національного законодавства. У цьому розділі нормативно описуються та закріплюються засади конституційного ладу України. Коротко зупинимося на згаданих вище принципах конституційного ладу.

Принцип суверенності конституційного ладу полягає насамперед у суверенності народу та держави (ст. 1 Конституції України). Право визначати та змінювати конституційний лад належить винятково народу й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами, зазначається у ст. 5 Конституції України. Народу належить пріоритетне право у прийнятті Конституції і вирішальна роль у внесенні змін до розділів I, III і XIII чинної Конституції України. Згідно з Основним Законом, народ є носієм суверенітету й джерелом влади в Україні (ст. 5), а Україна, як держава, є суверенною та незалежною (ст. 1).

Демократизм конституційного ладу України виявляється у тому, що народ є не лише джерелом влади, а й суб'єктом безпосереднього здійснення влади і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України). Конституція України безпосередньо проголошує демократизм нашої держави (ст. 1).

Гуманізм конституційного ладу полягає насамперед у тому, що, згідно з Конституцією України (ст. 3), людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Проголошуючи право власності народу, держави, комунальної та приватної власності, Конституція підкреслює, що власність не має використовуватися на шкоду людині та суспільству (ст. 13). Держава, що наголошується в Конституції, забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [6, с. 138–140].

Принцип наукової обґрунтованості конституційного ладу базується на досягненнях вітчизняної і зарубіжної наукової конституційної думки минулих

часів та сьогодення. Насамперед це стосується учень про конституцію, про суверенітет народу, про безпосереднє народовладдя (вибори, референдуми тощо), про суверенну, демократичну, соціальну, правову державу, про державну владу, її поділ на законодавчу, виконавчу й судову, про місцеве самоврядування тощо [6, с. 142–143]. Нагадуємо, що етапу підготовки української Конституції передували розробка і схвалення її Концепції та неодноразове обговорення конституційних проектів на наукових і науково-практичних вітчизняних та міжнародних конференціях, круглих столах і різноманітних наукових форумах.

Принцип історизму конституційного ладу полягає в тому, що Верховна Рада України приймала чинну Конституцію, як зазначається в її Преамбулі, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійснення українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення. Змінивши суть, зміст та основні характеристики, чинна Конституція, зокрема, зберегла ради як представницькі органи і Верховну Раду України як орган законодавчої влади, органи прокуратури, попередній адміністративно-територіальний устрій і форму держави – за характером державного устрою (унітарну державу) та за формою правління (республіку).

Конституція визначає систему не лише існуючих цінностей, систему суспільних відносин, а й основні напрями розвитку суспільства і держави, тобто їх програму. Про програмний характер конституційного ладу свідчать, зокрема, положення Конституції про соціальну та правову державу, якою Україна об'єктивно може стати (за найкращої ситуації) через кілька років. Програмними виявилися положення Конституції про державну мову, про єдине громадянство, про єдину грошову одиницю в Україні – гривню, про політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність тощо.

Важливим принципом конституційного ладу є його гарантованість. Гарантами виступають, насамперед, Український народ (ст. 5, 17), українська держава, органи державної влади – Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральні й місцеві органи виконавчої влади, прокуратура України, Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції, суб'єкти місцевого самоврядування, об'єднання громадян, міжнародні організації [6, с. 143-145].

Іншою важливою складовою конституційного ладу є його система, тобто сукупність відносно самостійних складових елементів. Відповідно до суті та змісту чинної Конституції України основними складовими конституційного ладу є:

державний і суспільний лад,

система безпосереднього народовладдя,

організація державної влади й місцевого самоврядування [6, с. 135],

політичні об'єднання громадян тощо.

Складові системи конституційного ладу опосередковують собою, як правило, відносно самостійні інститути політичної влади: владу народу, державну владу, місцеву публічну владу (місцеве самоврядування) та корпоративну політичну владу, властиву політичним партіям.

Гарантії конституційного ладу поділяються [6, с. 144-145] на організаційно-правові (державні та недержавні), нормативно-правові, міжнародно-правові та інші (політичні, економічні, соціальні, духовні, інформаційні тощо).

Характер Конституції особливо яскраво виявляється у розділах, присвячених правам та свободам людини і громадянина. У Конституції України такий розділ є не лише одним з перших (II), але й одним з найбільших за кількістю статей – 48. Як пріоритетні права і свободи в Конституції проголошуються громадянські, політичні права і свободи та істотно розширюється коло економічних прав, серед яких проголошуються, зокрема, право приватної власності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на захист своїх трудових інтересів (ст. 44) тощо.

Майже половина статей Конституції присвячена органам державної влади (65 статей) і місцевому самоврядуванню (вісім статей), оскільки регулювання відповідних відносин є головним призначенням Основного Закону. Чинна Конституція України послідовно провела ідею поділу влад на законодавчу, виконавчу і судову та передбачила систему стримувань і противаг цих влад. Конституція визначила Верховну Раду як парламент України і єдиний орган законодавчої влади; передбачила в механізмі державної влади такі інститути, як Президент України, Конституційний Суд України тощо.

Чинна Конституція України вперше визначила і гарантувала місцеве самоврядування. Зокрема, суб'єктами місцевого самоврядування визнані не лише ради – представницькі органи – та їх виконавчі органи, які існували й раніше як місцеві органи державної влади, але й територіальні громади, сільські, селищні, міські голови, а також органи самоорганізації населення.

Прикінцеві та перехідні положення відіграли свою позитивну роль і по закінченні п'яти років з часу набрання чинності Конституцією України у переважній більшості припинили дію. Це стосується, зокрема, тимчасових повноважень Верховної Ради України, повноважень Конституційного Суду України та системи судів загальної юрисдикції, статусу голів місцевих

державних адміністрацій, а також повноважень органів місцевого самоврядування. Ці та інші перехідні положення об'єктивно сприяли поступовому набранню чинності Конституцією України і утвердженню нового конституційного ладу.

Органічною складовою українського конституціоналізму є й існуючий конституційний лад, тобто система суспільних відносин, встановлених на основі та відповідно до Конституції. Його основними складовими є державний і суспільний лад України, окремі характеристики яких ми ще будемо розглядати у подальшому аналізі, зокрема, наступному розділі.

Державний лад країни як організація і діяльність держави, у свою чергу, є складним явищем, до якого входять насамперед, принципи та гарантії державного ладу, функції, механізм, форми держави. У загальному вигляді державний лад – це історична форма політичного устрою країни, держави, структура і відносини суспільних (соціальних) та політичних інститутів: класи, прошарки, партії – з одного боку, та ієрархічна структура державної політичної влади – парламент (законодавча влада), уряд (виконавча влада), суд (судова влада), громадські організації – з іншого боку.

Слід нагадати, що загалом держава утворюється для здійснення певного кола суспільних функцій, зокрема безпеки, соціального захисту тощо. Характер держави оцінюється тим, яким чином вона здійснює свої функції. На жаль, у теорії і практиці українського конституціоналізму функціям держави приділяється порівняно мало уваги. Певною мірою це зумовлено роздержавленням і приватизацією багатьох господарських і соціально-культурних об'єктів, що розглядають іноді як припинення здійснення державою економічної, соціальної, культурної та інших функцій. Роль держави в ринкових умовах і в умовах соціалізму геть не однакова, але держава з переходом до ринкових відносин не втрачає повністю своєї економічної, соціальної і культурної ролі в житті суспільства.

Державний лад країни є органічною складовою частиною конституційного ладу. Він, як правило, найповніше визначається конституціями держав і найбільше гарантується ними. Разом із тим він є одним з найскладніших конституційних інститутів і несе серед інших найбільше суспільне навантаження. Це, звичайно, не дає підстав ототожнювати його з конституційним ладом, але потребує при його вивченні найбільшої уваги, порівняно з іншими інститутами конституційного рівня. Державний лад України, як і будь-якої іншої держави, являє собою передбачену і гарантовану її Конституцією організацію (будівництво) держави та її діяльність.

За своєю суттю, змістом і формами він є багатогранним явищем. Зокрема, державний лад країни охоплює структурні (організаційні) і функціональні основи держави, у складі яких можна розрізнити політичну, економічну, соціальну, культурну та інші, приміром, політичну основу державного ладу України становить політичний механізм і відповідна (політична) функція (функції) держави; соціальну основу та соціальний механізм і відповідна функція (функції) держави; культурну (духовну) основу та культурний (духовний) механізм і відповідна функція (функції) держави.

Разом із тим сучасний державний лад України має низку особливостей, свою специфіку, що виявляється, у першу чергу, у тому, що українська держава та державний лад України мають з усіх поглядів перехідний і змішаний характер, ще й досі перебуваючи певною мірою у стадії становлення. Україна рішуче і безповоротно відійшла від колишнього статусу суб'єкта федерації в особі Союзу РСР, від статусу держави, в якій керівництво органами державної влади та іншими інститутами здійснювала тривалий час партія, від статусу, за якого українській державі (колишній союзній республіці) не підпорядкувалася більшість державних установ та організацій.

Стосовно функцій держави, тобто основних напрямів її діяльності, то у будь-якому суспільстві їх можна класифікувати за основними елементами цієї діяльності: суб'єктами, об'єктами, способами та засобами діяльності та іншими елементами. Зокрема, за об'єктами, тобто основними сферами діяльності держави, розрізняють внутрішні й зовнішні функції. До внутрішніх звичайно належать політична, економічна, соціальна, культурна та екологічна функції держави, а до зовнішніх – зовнішньополітична, зовнішньоекономічна, зовнішньогуманітарна та оборонна [7, с. 46–48]. За способами діяльності держави розрізняють законодавчу, виконавчу та судову функції, а іноді в науковій літературі виділяють також і контрольно-наглядову функцію [8, с. 165–166]. Ці функції держави перебувають і в центрі уваги дослідників українського конституціоналізму.

Для здійснення цих та інших функцій утворюється відповідний механізм держави. Основними елементами механізму держави є органи державної влади та державні підприємства, установи й організації, які складають її інституційну інфраструктуру. Пріоритетними елементами механізму держави є органи державної влади, а саме: органи законодавчої влади; Президент України; органи виконавчої влади; органи судової влади; інші органи державної влади [6, с. 156]. Створення та успішне функціонування зазначених органів є основним здобутком українського конституціоналізму і виявом його проблем, розв'язання

яких здійснюється шляхом парламентської, адміністративної, судової, політичної та інших реформ.

Важливими елементами державного ладу є також форми держави за характером державного устрою та формою правління. Ці питання варті окремої ретельної уваги, тому розглянемо їх більш детально у наступному розділі. Зауважимо лише, що якщо державний устрій остаточно визначено Конституцією на користь унітаризму, то форма правління в Україні перебуває в стадії становлення та пошуку.

За державним устроєм Україна є унітарною державою, яка є найбільш виправданою. За формою державного (політичного) режиму в Україні – демократія. У таких умовах конституційний лад України ґрунтується на принципі пріоритету прав і свобод людини й громадянина. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Народ здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

На думку автора, переважна більшість принципів та норм Конституції спрямована на закріплення саме державного ладу України, що найдоказовіше переконує: взагалі будь-яка Конституція (і Конституція України не є винятком) насамперед, як зазначалося вище, характеризує державу, сутність спрямування її діяльності та органів, організацію державного апарату.

Нарешті, зазначимо, що важлива роль у системі конституційного ладу належить і суспільному ладу. За своїм змістом він являє собою систему організаційних і правових форм соціальних відносин у політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах, передбачених і закріплених конституцією та законами країни. Предметом безпосереднього конституційного регулювання є, як правило, не всі аспекти суспільного ладу, а його основи (засади). Вони являють собою систему принципів організації та діяльності суспільства. У Конституції України в цілому закріплено основні принципи нашого суспільства, його організації та функціонування.

Окрім іншого, суспільний лад країни визначають існуюча в світі система суспільних відносин, що розвиваються на основі певного виду власності і системи господарювання, та суб'єкти цих відносин – від конкретної людини, об'єднань громадян до державних і громадських організацій. Цей лад характеризується також духовним життям країни, рівнем культури народу, інтенсивністю прогресивних змін у житті людей.

Суспільний лад нашої держави характеризують також умови, сприятливі для розвитку культури, що знайшло відображення в статтях Конституції, де

йдеться про статус мов в Україні (ст. 10), про консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також про розвиток самобутності (етнічної, культурної, мовної та релігійної) всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11). На відміну від суспільного ладу, поняття якого об'єднує та характеризує основні риси суспільства, державний лад, як ми вже зазначали, визначає основні риси держави, напрями та форми її впливу на суспільство.

Суспільний лад є багатогранним явищем за своїм змістом і формами. Суспільний лад України, як і будь-якої іншої країни, являє собою передбачену Конституцією та законами загальнонаціональну систему суспільних відносин – організаційних та функціональних, – зумовлену внутрішніми та зовнішніми факторами: політичними, економічними, соціальними, духовними, історичними, географічними, національними та ін. Нинішній суспільний лад України характеризується за своєю суттю не лише як змішаний, перехідний і такий, що перебуває на початковому етапі свого реформування, перетворення, але й як такий, що формується, утверджується, створюється як самостійний, суверенний суспільний лад відповідно до статусу Українського народу. Значний вплив на суспільний лад, його сутність має національний склад українського суспільства, його багатонаціональність в етнічному відношенні. Основним системотворчим елементом суспільного ладу є економічна система суспільства. Ця система виражається, як правило, сукупністю основних форм власності та економічної (господарської) діяльності.

Головними принципами суспільного ладу України, які корелюються зі згаданими раніше принципами конституційного ладу, є:

суверенність, демократизм і гуманізм;

правовий і національний характер суспільства;

політичний, економічний та ідеологічний плюралізм;

рівність громадян;

соціальна спрямованість функціонування та розвитку суспільства тощо.

Принцип суверенності суспільства й відповідно суспільного ладу означає суверенність волі й інтересів народу. Принцип демократизму суспільства полягає насамперед у належності влади всьому народу, а не якійсь його частині. Демократизм суспільства, суспільного ладу чітко визначений в участі народу у здійсненні влади. У ст. 5 Конституції України передбачено, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це означає, що винятково народ формує державну владу.

Тільки народ має невід'ємне право визначати й змінювати форми та зміст свого державного життя. У Конституції України зазначено, що право визначати й змінювати конституційний лад в Україні належить винятково народу й не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами. Отже, повновладдя народу реалізується на основі Конституції через інститути безпосередньої (прямої) і представницької (виборної) демократії.

Від імені народу може виступати тільки Верховна Рада. Народ має виняткове право власності на землю, надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси.

Одним із найважливіших принципів суспільства та суспільного ладу є плюралізм, багатоманітність, зокрема, політична, економічна, ідеологічна (ст. 15 Конституції). Це означає, що Українська держава визнає право її громадян на різноманітні політичні погляди та гарантує свободу політичної діяльності за умов, що така діяльність не суперечить Конституції й законам України. Держава стоїть на позиції однакового ставлення до різних форм власності як у їх створенні, так і в забезпеченні з боку держави захисту від протиправних посягань. Жодна ідеологія не може бути визнана державою як обов'язкова: Українська держава створює рівні умови для розвитку різних ідеологій, крім, звичайно, ідеологій, які за своїм змістом і сутністю є антидержавними або пропагують расову, національну, релігійну ворожнечу.

Реальне втілення в життя конституційного положення про те, що суспільне життя ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної різноманітності, виступає надійним гарантом побудови в Україні громадянського суспільства.

Принцип рівності полягає у закріпленні в Конституції рівності всіх людей у своїй гідності та правах, рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рівності перед законом.

Основними складовими суспільного ладу є політична система (політичний лад), економічна система (економічний лад), соціальна система (соціальний лад) та культурна, духовна система суспільства (духовний лад).

Пріоритетною складовою суспільного ладу є, звичайно, політична система України як організація політичної влади в суспільстві, що передбачена та гарантована Конституцією [9, с. 251–252]. Суб'єктами політичної системи є український народ як політична спільність, Українська держава в особі відповідних органів державної влади, політичні партії, територіальні громади та органи місцевого самоврядування.

Відповідність існуючої політичної системи чинній Конституції є першочерговим і вирішальним показником реальності Конституції, її дії та гарантованості. З іншого боку, Конституція насамперед гарантує політичну систему. Так, зміна розділів І, ІІІ і ХІІІ Конституції України, які стосуються безпосередньо політичної системи, можлива лише шляхом референдуму. Головні проблеми функціонування, розвитку та вдосконалення українського конституціоналізму – це насамперед проблеми становлення, розвитку й вдосконалення (реформування) політичної системи українського суспільства.

Важливою складовою політичної системи є, звичайно, форми безпосереднього народовладдя, не заборонені Конституцією, а також передбачені нею органи державної влади, які мають забезпечувати її реалізацію, органи місцевого самоврядування, громадяни України, яким надано велике коло громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, а також політичні партії і громадські організації та засоби масової інформації [10, с. 295–317].

Отже, запропонований короткий аналіз конституційного ладу дозволяє зробити головний висновок, що полягає у тому, що конституційним, офіційним і легітимним вважається той державний лад, який передбачається і закріплюється Конституцією та існує реально. Конституційний лад виявляється тією ланкою між суспільством і Конституцією, між державою і Конституцією, яка формалізує основні правила поведінки в суспільстві та державі відповідно до єдиного найвищого нормативного документа, з яким звіряються всі інші.

Провідну роль у поєднанні світоглядних засад та національної ідеї в єдину модель відіграє поняття конституційного ладу. Саме в ньому відбиваються нормативні (прописані в Конституції) і реальні аспекти суспільно-політичних відносин. Конституційний лад в Україні має демократичні ознаки і в цілому є достатньо прогресивним. Оптимізація конституційного ладу нині полягає здебільшого у підвищенні ефективності функціонування гілок влади, державних інститутів, громадських структур, а також налагодженні оптимальної моделі взаємодії. На цьому шляху в Україні можливе подальше вдосконалення й Основного Закону і продовження дискусії щодо стратегічних засад нашої держави, що є одним з елементів подальшого розвитку українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Воронов І.О. Правова держава як предмет політологічного аналізу / Воронов І.О. – К. : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 375 с.

2. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / [В.Ф. Погорілко (ред.) ; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького]. –К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – 354 с.

3. Загребельский Г. Толкование законов: стабильность или трансформация? / Загребельський Г. ; [пер. с итал. И. Боченковой] // Сравнительное конституционное обозрение. – 2004. – № 3 (48). – С. 80–82.

4. Четвернин В.А. Демократическое конституционное государство: введение в теорию / Четвернин В.А. – М. : ИГП РАН, 1993. – 448 с.

5. Кравец И.А. Конституционализм: устойчивость власти и общественного развития / Кравец И.А. – Новосибирск: Изд-е ИФиПр СО РАН, 1994. – 21 с.

6. Конституційне право України / [За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики]. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 373 с.

7. Основи правознавства: Навч. посіб. / [За ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіх]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Т-во "Знання", 2001. – 364 с. – (Вища освіта XXI століття).

8. Общая теория государства и права: Академический курс в 2-х т. / [Отв. ред. М.Н. Марченко]. – Т. 1. Теория государства. – М. : Зерцало, 1998. – 416 с.

9. Політологія / [За ред. О.І. Семківа]. – Львів : Світ, 1993. – 573 с.

10. Тодика Ю.М. Конституція України – Основний Закон держави і суспільства: Навч. посіб. / Тодика Ю.М. – Х. : Факт, 2001. – 382 с.

У статті пропонується аналіз конституційного ладу. На думку автора, конституційний лад виявляється тією ланкою між суспільством і Конституцією, між державою і Конституцією, яка формалізує основні правила поведінки в суспільстві та державі відповідно до єдиного найвищого нормативного документа, з яким звіряються всі інші. Оптимізація конституційного ладу нині полягає здебільшого у підвищенні ефективності функціонування гілок влади, державних інститутів, громадських структур, а також налагодженні оптимальної моделі взаємодії. На цьому шляху в Україні можливе подальше вдосконалення й Основного Закону і продовження дискусії щодо стратегічних засад нашої держави, що є одним з елементів подальшого розвитку українського суспільства.

***Ключові слова**: конституційний лад, державний лад, суспільний лад, конституція.*

В статье предлагается анализ конституционного строя. По мнению автора, конституционный строй оказывается тем звеном между обществом и Конституцией, между государством и Конституцией, которое формализует основные правила поведения в обществе и государстве в соответствии с единым наивысшим нормативным документом, с которым сверяются все остальные. Оптимизация конституционного строя сейчас заключается по большей части в повышении эффективности функционирования ветвей власти, государственных институтов, общественных структур, а также налаживании оптимальной модели взаимодействия. На этом пути в Украине возможно следующие совершенствование и Основного Закона, и продолжения дискуссии относительно стратегических основ нашего государства, что есть одним с элементов последующего развития украинского общества.

***Ключевые слова**: конституционный строй, государственный строй, общественный строй, конституция.*

The paper analyzes the constitutional order. According to the author, the constitutional order is the link between the society and the Constitution, between the state and the Constitution, formalizing the main behavioral rules in the society and the state in accordance with the highest regulation document for the others to refer to. The constitutional order optimization mainly relates to the effectiveness increase of the power branches, state institutions, public structures, as well as setting up of an optimal interaction model. In this context the Ukrainian Constitution needs further development and discussion on strategic foundation of our state as one of the elements for further development of Ukrainian society.

***Key words**: constitutional order, state order, social order, constitution.*

© Томенко М.В.